

Een Nederlandse
'gastarbeider' in
Duitsland, 1942-'45

DE OPROEP

WalburgPers

Marianne Foncke

DE OPROEP

Marianne Foncke

DE OPROEP

Een Nederlandse
'gastarbeider' in
Duitsland, 1942-1945

WalburgPers

WALBURGPERS

Deze uitgave kwam tot stand mede dankzij financiële steun van het Boekenfonds Elisabeth Grent / F.J.A.M. van der Helm en door middel van crowdfunding.

© 2017 Marianne Foncke, p/a Uitgeversmaatschappij Walburg Pers, Zutphen

www.walburgpers.nl

Afbeelding omslag: Nederlandse mannen worden naar Duitsland afgevoerd.
Rotterdam, november 1944.

Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen of enige andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Voor zover het maken van kopieën uit deze uitgave is toegestaan op grond van artikel 16b Auteurswet 1912 juncto het Besluit van 20 juni 1974, Stb. 351 zoals gewijzigd bij Besluit van 23 augustus 1985, Stb. 471 en artikel 17 Auteurswet 1912, dient men de daarvoor wettelijk verschuldigde vergoedingen te voldoen aan de Stichting Reprorecht (Postbus 3051, 2130 KB Hoofddorp). Voor het overnemen van gedeelte(n) uit deze uitgave in bloemlezingen, readers en andere compilatiewerken (artikel 16 Auteurswet 1912) dient men zich tot de uitgever te wenden.

Omslagontwerp: Erwin Bomans^{BNO} Leucq!, Hof van Twente
Vormgeving binnenwerk: KM Grafisch Werk, Utrecht

ISBN 9789462491854
NUR 688

INHOUD

voorjaar 2010

ONVERWACHTE HERINNERINGEN

7

mei 1940 - november 1942

JE BENT JONG EN PAST JE AAN

12

december 1942 - maart 1943

ALS IN EEN JONGENSBOEK

34

april 1943 - juli 1944

DE DAGELIJKSE SLEUR

65

augustus 1944 - 30 januari 1945

ALLES OM TE OVERLEVEN

103

31 januari 1945 - 13 maart 1945

NADEREND EINDE

128

14 maart 1945 - zomer 1945

IEDER VOOR ZICH

148

najaar 1945 en verder

HET ALLEDAAGSE LEVEN VAN EEN GEWOON MAN

177

2014 - 2016

OP ZOEK NAAR LEEN

185

voorjaar 2010

ONVERWACHTE HERINNERINGEN

Wat geef je een man voor zijn verjaardag wanneer hij 86 wordt? Zo'n man die eigenlijk alles al heeft: een mooi ingericht huis, fotoalbums en puzzelboekjes, een kast vol cd's en het wekelijkse uitstapje naar de visboer. Alles, behalve het gezelschap van zijn vrouw.

Leen, opa Leen voor mij, woonde al zeker veertig jaar in de Westwijk van Vlaardingen. Een onvervalste tuinstad, rechtstreeks afkomstig uit het modellenboek van de naoorlogse wederopbouw. Rijen lage arbeiderswoningen, afgewisseld door portiekflats met vier verdiepingen. Tussen de gebouwen lagen ondiepe weiden waar de kinderen lekker konden spelen, niet gehinderd door het toenemende verkeer. De flats zagen er van buiten misschien wat somber uit, met kaal beton en grauwe bakstenen, maar de ramen langs de brede balkons maakten veel goed. Binnen was het licht en lekker ruim. Veel ruimer in ieder geval dan de bovenwoning waar Leen met vrouw en kinderen tot dan toe had gewoond, in de laat negentiende-eeuwse uitbreidingswijk aan de andere kant van de stad.

Het knap houden van het huis was geen bijzaak. De stofzuiger maakte dagelijks een ronde door de kamers en in het trappenhuis hing stevast de vage geur van schoonmaakmiddel. Dat was het werk van Leens vrouw, mijn oma Nel. Zij hield het schoonmaakrooster van de gezamenlijke burens zorgvuldig in de gaten. Tegelijkertijd was ze nooit te beroerd om de taken over te nemen van een buurvrouw die minder goed ter been was. Leen zorgde iedere paar jaar voor een fris behangetje en een nieuwe lik verf in de kamers. Lang voordat de woningbouw de flat moderniseerde,

bouwde hij al een douchecel in de natte ruimte tussen keuken en ouderslaapkamer. Ieder voorjaar veranderde het balkon aan de voorkant van de flat in een bloemenzee. De begonia's, viooltjes en vlijtige liesjes werden zo goed verzorgd, dat ze tot ver in de zomer bleven bloeien.

Vlak voordat ze echt oud werden, verhuisden Leen en Nel naar een flat met een lift en zonder drempels, drie straten verderop. Leen ging als vanouds aan de slag met verf en behangerslijm. Dit keer stond hij zijn kinderen en oudste kleinkinderen toe om een handje te helpen. De verhuizing halveerde de route naar het wijkwinkelcentrum: een rij winkeltjes in de plint van een flat, tegenover een platte schoenendoos met een Albert Heijn erin. De kamers die Nel voortaan stofzuigde waren iets kleiner, de weide waarover ze uitkeken was anders, maar de bloemenzee verhuisde gewoon mee. Bezoekers hoefden niet te twifelen wanneer ze de woning van Leen en Nel hadden bereikt: die was uit duizenden te herkennen.

In maart 2010 was er nog weinig te zien van de jaarlijkse bloemenpracht. Het was ook de vraag of Leen er ooit nog oog voor zou hebben. Sinds de dood van Nel, zeven maanden eerder, was zijn leven grauw geworden. Zijn liefste bezit was een klein fotoalbum uit de zomer van 2009. Het lag altijd goed zichtbaar, ergens in de woonkamer. Op het plankje boven de haard, naast hem op het kleine tafeltje, op zijn schoot. En steeds bladerde hij terug naar de zonnige foto's van de laatste weken. Haar laatste weken. Want terwijl zijn geest zich steeds verder terugtrok in het verleden, bleef zijn lichaam sterk als altijd. Leen was een overlever. Zijn kinderen, kleinkinderen en achterkleinkinderen maakten zich op voor zijn 86e verjaardag.

Wat geef je cadeau aan een man die achterom kijkt? Zit die eigenlijk nog wel op een presentje te wachten? Ik vond het antwoord op elf kilometer van Leens flat. In zijn jonge jaren was Leen timmerman geweest. Niet zomaar een timmerman, maar één die gespecialiseerd was in het fijnere werk: houtdraaien, het snijden van randjes en rozetten. Er zijn

in Nederland nog maar weinig mensen die het vak van fijnzinnige houtbewerking beheersen. Enkele daarvan lopen rond op scheepswerf De Delft in de Rotterdamse Schiehaven. Vakmensen werken hier aan de reconstructie van het achttiende-eeuwse schip De Delft. En passant geven ze jongeren en mensen met grote afstand tot de arbeidsmarkt een vakopleiding. Misschien, dacht ik, doet het Leen goed om de vertrouwde gereedschappen van weleer nog eens te bekijken en de geur van houtkrullen op te snuiven. Om jonge mensen bezig te zien met het werk waarvan hij zelf zo veel hield. Misschien zou ergens in zijn hoofd een luikje open gaan, kon hij op zomaar een zaterdagmiddag terugreizen naar zijn tienerjaren.

Er ging die middag een luikje open, maar een ander dan gedacht. Beleefd hoorde Leen de verhalen aan van de gids, die normaal de jongeren bij hun werk begeleidde. De jongeren zelf waren er niet. Het was weekend en de werkplaatsen lagen er verlaten bij. De belangstellenden liepen achter de gids aan en kwamen ruimte na ruimte meer over traditionele scheepsbouw te weten. Leen liep mee, en liet niet merken dat hij meer wist dan de gemiddelde bezoeker. Tegen het einde van de rondleiding stapte de groep naar buiten, de eigenlijke werf op. De meeste bezoekers doken weg in hun jas: er stond een koude, snijdende wind. Leen veerde juist op. Aan het in aanbouw zijnde schip, dat als een skelet boven de bezoekers uitstak, had hij iets bekends ontdekt.

‘Houten kielen,’ vertelde Leen, ‘die maakten we in Duitsland ook. Dat waren maar notendoppies hoor, lang niet zo groot als deze. Eerder een soort vissersboten. Er was aan alles gebrek in de oorlog, dus maakten ze ze deels van hout. Dat ging veel sneller ook. Om de andere dag ging er een te water. En als het aan de Duitsers had gelegen, hadden we nog wel harder gewerkt. Binnen de kortste keren zagen we die schepen weer terug: helemaal kapotgeschoten. Of ze kwamen helemaal niet terug, dan lagen ze op de bodem. Van de zee, natuurlijk.’

Op die middag in de Schiehaven zei Leen meer over zijn verblijf in nazi-Duitsland dan hij ooit in één keer had verteld. Hij had de naam

Swinemünde wel eens genoemd, de plaats waar hij een groot bombardement had meegemaakt. Hij liep te koop met zijn kennis van een paar Franse woorden die hij daar van zijn collega's had geleerd. De 'vieze woorden' die hij kende nam hij maar niet in de mond, hoewel hij beweerde dat hij die als eerste had geleerd. Een enkele keer vertelde hij met veel branie hoe hij in de oorlog zijn broek weer oplapte: 'een lap erop, met wat lijm of een paar krammetjes, en het ging weer even.' Maar wat hij precies in Duitsland moest doen, of hoe het er in het dagelijks leven aan toe ging, daar werd niet over gesproken.

Niet spreken over de oorlogsjaren was typisch voor de tijd waarin Leen en Nel hun gezin opbouwden. Iedereen had tijdens de bezetting wel spannende of bedreigende zaken meegemaakt, maar het was niet de bedoeling daar lang bij stil te staan. Er was werk te doen: Nederland moest weer worden opgebouwd. Bij de Nederlanders die door de Duitsers tewerkgesteld waren, speelde daarnaast schaamte mee. Zij hadden immers – weliswaar gedwongen – voor de vijand gewerkt. Opmerkelijk genoeg was het binnen het jonge gezin vooral Nel die niets meer over de moeilijke jaren wilde horen. Wanneer Leen iets over die tijd dreigde te vertellen, werd hij vriendelijk maar resoluut teruggesloten. 'De oorlog is al zo lang voorbij. Daar moesten we maar over ophouden.'

Daarmee raakte nog niet alles over die tijd in de vergetelheid. Na het overlijden van Leen en Nel vond de familie in een album twee fotootjes van een aantal jongemannen voor een houten barak. Het bijschrift in Nels puntige schoolschrift gaf – tegen haar gewoonte in – weinig informatie: 'Leen in Duitsland'. Inderdaad is op de foto een heel jonge Leen te herkennen. De barak had overal in Duitsland kunnen staan. Maar dank zij de fragmentjes informatie die Leen gegeven had – Swinemünde, een groot bombardement en de houten kielen – wist ik als oudste kleindochter waar ik mijn zoektocht naar dit stukje van Leens geschiedenis kon beginnen.

De geschiedenis die ik tegenkwam, vertelde niet alleen het verhaal van Leen. Met hem waren honderdduizenden Nederlandse mannen te-

werkgesteld. De totale omvang van de tijdelijke volksverhuizing was nog veel groter: vier miljoen mannen en twee miljoen vrouwen uit alle uithoeken van Europa waren voor het Derde Rijk aan het werk gezet. Sommigen van hen zwegen over de gebeurtenissen. Of ze vertelden bijna niets, zoals Leen. Enkelen vertelden juist uitgebreid of zetten hun herinneringen voor het nageslacht op papier. Maar in veel gevallen moesten de verhalen wachten tot ze door de tweede of derde generatie onder een deken van zwijgzaamheid vandaan werden gehaald. Na het overlijden van de hoofdrolspelers kwamen de dagboeken, brieven en foto's tevoorschijn. Samen met contemporaine krantenberichten geven die een verrassend consistent beeld van het leven van een tewerkgestelde arbeider. Over de rekrutering en de reis naar Duitsland; over kameraadschap en de omgang met autoriteiten; over dagelijkse bezigheden en bijzondere uitstapjes; over bombardementen en de moeizame tocht naar huis. Alles bij elkaar was het genoeg om een reconstructie te maken van het leven van gastarbeider Leen – en vele anderen.

mei 1940 - november 1942

JE BENT JONG EN PAST JE AAN

Vrijdag 10 mei 1940 kwam Leen veel te vroeg thuis van zijn werk. Zijn baas Bram Sprij had alle werknemers van zijn meubelfabriek in één keer ontslagen. Als reden gaf hij op dat de toekomst te onzeker was, nu de Duitsers Nederland waren binnengevallen. Leens ouders keken vreemd op toen ze hun jongste zoon, zestien jaar oud, midden op de dag thuis zagen komen. Tussen de grauwe erwten en de pakjes Sunlight zeep waren ze ongetwijfeld druk in gesprek met de klanten van hun winkel. Het nieuws over het collectieve ontslag bij Sprij – een behoorlijk grote werkgever in Vlaardingen – gaf weer een nieuwe wending aan het gesprek. Maar het hoofdonderwerp bleef onveranderd: de oorlog die al acht maanden dreigde, was eindelijk toch naar Nederland gekomen.

De Vlaardingers wisten die ochtend al vroeg dat het oorlog was. Om vier uur schrokken de bewoners wakker door het zware geronk van vliegtuigen, veel vliegtuigen. Overal kwamen mensen hun huis uit om te kijken wat er aan de hand was. Er trokken Duitse gevechtsvliegtuigen over, de ene groep na de andere. Voorbij Vlaardingen lag niet zoveel meer – waren ze misschien op weg naar Londen? Rond half vijf – het was nog niet eens helemaal licht – begonnen de beschietingen. Twee vliegtuigen hadden het gemunt op de batterij luchtdoelartillerie bij Vlaardinger-Ambacht. Ze doken al schietend met hun boordmitrailleurs naar beneden en lieten vier bommen vallen. De batterij werd zelf niet getroffen. Omstanders in Vlaardinger-Ambacht leerden echter op een harde manier dat kijken naar oorlogshandelingen gevaarlijk kan zijn. Niet alleen de bommen zelf, maar ook rondvliegende kogels en granaatscherven maakten slachtoffers.